

РОЗДІЛ II. ФУНКЦІЙНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬОлена Важеніна
(м. Вінниця)ЗАГОЛОВКОВІРНА ФУНКЦІЯ ФРАЗЕОПАРЕМІЙ
У ХИМЕРНОМУ ДИСКУРСІ

Комунікативна природа будь-якого тексту, особливо художнього, дозволяє нам побачити світ у креативній інтерпретації автора. Жанр химерної прози став найсприятливішим ґрунтом для творення авторської стилістики і авторської мовотворчості, де основою постає народна фразеологія, або фразеопаремії. Вступаючи в різні зв'язки з елементами тексту химерної оповіді, фразеопаремії стають максимально інформативними ігровими засобами і виконують різні функції, що зумовлено двома чинниками – лінгвальними властивостями самої одиниці й запрограмованою письменником ситуацією.

У запропонованій статті розглянемо одну з функцій фразеопаремій – заголовкотворення. Матеріалом дослідження слугував перший роман химерної трилогії Євгена Гуцала «Позичений чоловік», який привернув нашу увагу оригінальною авторською манерою називання розділів фразеопареміями, що постають своєрідними маркерами авторського задуму і виконують роль текстових скріпів. Вживлюючи в художній текстопростір заголовки-фразеопаремії, письменник пристосовує їх до умов контексту, доповнює їх одиницями контексту, внаслідок чого ці одиниці зазнають варіативних змін, структурно-семантичних трансформацій і семантичних модифікацій.

У романі «Позичений чоловік» Є. Гуцала заголовки виконують вагомому стилетвірну функцію й відіграють важливу ідейно-смыслову роль. У них містяться пояснення чергового епізоду з «многотрудних» днів Хоми Прищепи, але здебільшого заголовок постає сюжетним стрижнем розділу. У другому і третьому романах автор відмовляється від такого номінування частин твору і переходить на описове називання. На думку П. Майдаченка, «... можливо, відчувши певне насильництво у вживанні прийому «етнографічної» літератури» [2: 120].

Усього у першому романі 47 заголовків. З них для іменування розділів письменник використав: **паремій** – 27; (*І на мудрому дідько на лису гору їздить; Подарунки за Дніпром без штанів ходять; Мені робити, мов п'яному з гори котитись; Буде лихо, то знайдеться й розум; Верзи, верзице, поки верзеться; Здихни та охни, полюби та й сохни та інші*); **загадок** – 3 (*Крізь землю пройшов, червону шапочку знайшов*

(гриб); *За білими березами талалайко плеще (язик); Сидить півень на яворі, спустив крила кровавії (калина)*); **каламбурів** – 1 (*Одне до ліса, друге до біса, а на п'яті перстень*); **нісенітниць** – 2 (*Кваша під боки взялася, а кисіль вуса закрутив; Вродили верби, зацвіли раки, поспіли в'юни*); **лихих побажань** – 2 (*Щоб тебе грім убив і блискавка спалила! Щоб під ним і над ним земля горіла на косовий сажень!*) **скоромовок** – 1 (*Був собі цебер перецебрився, мав діти цебрентя-перецебрентя*); **жартів, дотепів** – 2 (*Жартуй, глечичок, поки не луснув; Бодай не казати, а говорити можна*); **повчання, сентенції** – 1 (*Побачим, що буде з нас, – чи торба, чи мішок!*); **примовки до танців** – 1 (*Ой там на долині жуки бабу повалили і сорочку зняли, прочуханки дали*); **афоризм** – 1 (*Живемо, щоб їсти, а їмо, щоб жити*). Решта – 6 заголовків – авторське найменування (*Не Півторакожуха й не Чортійогобатька; Не з Грижинець і не з Газопровідного; Мужність чоловічу дьогтем полито; Гуляка по мисках, кухлях, келишках та наперстках; Три доземні поклони рідній Яблунівці*).

З 41 фразеопаремії, взятої письменником для найменування розділів у романі «Позичений чоловік», без авторської видозміни використано – 16 одиниць, що становить 39 %, з авторською видозміною – 25 одиниць, що становить 61 %.

Варіаційні зміни, як основні, автор застосував у 2 заголовках (8 %): *Не поговоривши з головою, не беріть руками!* – пор. *Не поговоривши з головою, не бери руками.* (УНПП¹: 271); *Побачиши, що буде з нас, – чи торба, чи мішок!* – *Побачим, що буде з нас, — чи торба, чи мішок!* (УНПП: 290);

Суто трансформаційних змін зазнали фразеопаремії у 18 заголовках (72 %). З них субституційні заміни – у 4 заголовках: *Й навіщо коневі зав'язувати хвоста?* і пор. *Не вміє коневі хвоста зав'язати* (УНПП: 443); *Легко буде лежати, пером землю держати.* і пор. *Легко йому лежать, пером землю держать.* (УНПП: 565); *Такий я добрий голій, як він без сорочки.* – пор. *Такий я добрий голій, як ти без сорочки.* (УНПП: 516); *Відняло розум і коваль не вкує* – пор. *Хто розуму не має, тому й коваль не вкує.* (УНПП: 319).

Прийом поширення фразеопаремій Є. Гуцало використав у 9 заголовках: (*Мені робити – мов п'яному з гори котиться* – пор. *Як*

¹ Для встановлення нормативної форми і змісту фразеопаремії у дослідженні використано видання: Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період / [упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с. Тут і далі для покликання на нього використовуватимемо скорочення УНПП з вказівною сторінки.

п'яному з гори котиться (УНПП: 743); *Не кортить до баби з кованим носом?* – пор. Баба з кованим носом (УНПП: 342); *Чи не доведеться йти на базар по другу голову?* – пор. Йти по другу голову (УНПП: 398); *Чисто брешемо з дідом Гапличком – і віяти не треба* – пор. Чисто бреше, що й віяти не треба (УНПП: 171); *Коли б не вмер Варавка, то довго жив би* – Коли б не вмер, то довго б жив. (УНПП: 564); *Нарешті, все вийшло, мов камінь із води* – Вийде, як камінь із води. (УНПП: 775); *Навели скарби на гріх та й покинули на сміх.* – пор. Навели на гріх, та й покинули на сміх (УНПП: 317); *Хо-хо, лизь-лизь, та й далі* – пор. Лизь, лизь, та й далі. (УНПП: 487); *Таки не можна сонце мішком зловити* – Сонця в мішок не вловиш. (УНПП: 290).

Приєм усічення автор використав у 2 заголовках: *Вродили верби, зацвіли раки, поспіли в'юни* – пор. Був собі та не мав собі, затесана та нетесана. Тож подарував мені дід вола. Як пішов я тим волом орати, та наорав на прип'ічку на три горщики кваші. **Та вродили верби, та зацвіли раки, та поспіли в'юни.** Як поліз я тих в'юнів трусити: трушу та трушу, та натрусив папушу тютюну. Пов'язав я той тютюн і продав по три копійки голова в голову. Та купив я руно вовни, та покроїв заступом свиту, та приставив із подушки комір, дак вийшли такі штани, що й не підіймеш. (Українська народна казка Подніпров'я (Наддніпряни)). Другий усічений заголовок - *Ой там на долині жуки бабу повалили і сорочку зняли!* – пор. Ой там на долині жуки бабу повалили і сорочку зняли, **прочуханки (або: висіканку) дали.** (УНПП: 763).

Приєм натяку використовує письменник у 2 заголовках: *Не сито з собачого хвоста* – пор. Господар з тебе такий кепський, як з собачого хвоста сито. (УНПП: 260); *Тетериться Хома, коли голубляться до нього* – Я до тебе голублюсь, а ти від мене тетерисься. (УНПП: 627).

Контамінуванням фразеопаремій утворено 1 заголовок: *Одне до ліса, друге до біса, а на п'яті перстень* – пор. Один до ліса, другий до біса. (УНПП: 462); У городі бузина, а в Києві дядько, тим я тебе полюбила, що на п'яті перстень. (УНПП: 780). Письменник поєднує дві паремії – одну повну і останню частину другої паремії.

Модифікаційні зміни автор використав у 3 заголовках (12 %). Зазнав авторської зміни семантики афоризм Сократа, у якому філософ говорив про необхідність правильного раціонального харчування задля здоров'я людини (Ми живемо не для того, щоб їсти, але їмо для того, щоб жити (Сократ).). Євген Гуцало створює образ Одарки Дармограїхи, яка однозначно і прямолінійно втілює собою міщанство, сповідуючи принципи «Чим краще їси – тим краще живеш... чим краще живеш, тим краще їси!», а тому заголовок до цього розділу роману автор модифікує

такою формою «*Живемо, щоб їсти, а їмо, щоб жити*». У двох наступних заголовках письменник змінює модальність узуальної фразеопаремії, надаючи їй питальної інтонації: *А якби я запишався, як кобила до будяка?* – пор. Запишався, як кобила до будяка. (УНПП: 126); *А якби нас грім убив та блискавка спалила?* – пор. Щоб тебе грім убив і блискавка спалила! (УНПП: 734);

Комплексні зміни фразеопаремій автор продемонстрував у 2 заголовках (8 %): *Мене, винного-невинного, двома батогами бито* – пор. Винного двома батогами не б'ють. (УНПП: 140) – письменник поєднав трансформаційне поширення і модифікував модальність виразу, замінивши заперечення на ствердження. *Коли земля під ногами горить на косовий сажень* – пор. Щоб під ним і над ним земля горіла на косовий сажень! (УНПП: 736) – автор використовує частину, співзвучну з компонентом узуальної фразеопаремії, і змінює модальність виразу з наказової на розповідну.

Таким чином, фразеопаремії-заголовки у химерному романі Є. Гуцала «Позичений чоловік» є органічною частиною художньої архітекτονіки химерного дискурсу письменника. Їх використання слугує авторським прийомом наскрізної фразеологізації химерного текстопростору роману, творить і підтримує загальну «химерійну» модальність досліджуваної трилогії. **Лексеми-субституенти послаблюють зв'язок фразеологічного трансформа з його узуальним корелятом.** Проникнення більшої кількості лексем контексту у відносно законсервовані традицією межі фразеопаремії «розмивають» її первинний образ, надаючи йому життєвої звичності і ситуативної природності.

Література

1. Лакомська І.В. Семантика і структура фразеологізмів у газетних заголовках: впливовий аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2018. С.
2. Майдаченко П. И. Гротеск, ирония и пародирование как виды комического в современной украинской прозе : дис. ... канд. филол. наук: 10.01.02 «Советская многонациональная литература (украинская)»; 10.01.03 «Теория литературы» / Петр Иванович Майдаченко. Москва, 1984. 175 с.
3. Орлова Г.В. К вопросу о трансформации фразеологических единиц в заголовках современных сми *Die slawische Phraseologie in den modernen Massenkommunikationsmitteln (Publizistischer Diskurs). Kollektivmonografie / Славянская фразеология в современных СМИ*

- (публицистический дискурс). Коллективная монография. Отв. ред.: Х. Вальтер, В.М. Мокиенко, Ж. Финк Грайфсвальд: ун-т. им. Эрнста Морица Арндта г. Грайфсвальд, Германия, 2017. С.123-128.
4. Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. Київ: Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України).
5. Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період / [упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с.

Юлія Зоріна
(м. Вінниця)

СИСТЕМА КОЛЬОРОПОЗНАЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У сучасній українській мові аналіз колірної характеристики явищ дійсності та предметів здійснюється через відкриту систему кольоропозначень, яку цілком можна віднести до окремої групи словника мови. Вона історично стійка, відзначається різноманітністю словотвірної структури лексем, має містку семантичну структуру, зумовлену, з одного боку, розмаїттям хроматичної гами об'єктивної дійсності, з іншого – соціокультурними особливостями кольору.

Колір визначають як «один з видів барвистого райдужного світіння» [2, с. 65]. Усі кольори умовно розділяють на ахроматичні та хроматичні. До ахроматичних (інші назва «безколірні») належать чорний, білий та сірий кольори. Вони різняться тільки шкалою насиченості. Хроматичні кольори («колірні») – кольори сонячного спектру із гамою своїх відтінків.

Відомо, що у кожній епосі існувала своя символічна картина світу. Варто зазначити, що специфічну символіку мало й кольоропозначення. Наприклад, у азійців кольори вказували сторони світу, у Греції кольори позначали різні темпераменти: червоний був більш характерним для поведінки сангвініка, жовтий – для холерика, білий – для флегматика, чорний – для меланхоліка [10, с. 56–59].

Мовні засоби, які слугують для позначення кольору, визначають не тільки розумом, але і відчуттями. «Кольори діють на душу, можуть збуджувати думки, які нас заспокоюють засмучують, звеселяють або хвилюють» [9, с. 11–12]. У мовознавстві проблему колірної позначення розглянуто одразу в кількох аспектах. Назви кольорів становлять об'єкт наукових дискусій у галузі порівняльного